

**АРХЕОГРАФІЧНО–БІБЛОГРАФІЧНА ШКОЛА
В.М. ПЕРЕТЦА В УКРАЇНІ (1907–1914)**

У другій половині XIX – на початку XX ст. розгортається науково-реєстраційна діяльність у галузі обліку та камерального опису рукописних книг та стародруків, розвивається предмет книгознавства, кодикології, бібліографознавства та методи (зокрема, атрибуції та ідентифікації рукописних та стародрукованих пам'яток), що надалі призводить до відгалуження від літературознавства низки цих спеціальних дисциплін, а також палеографії, текстології, філігранології, археографії, маргіналістики тощо.

Створюються каталоги, які вміщували описи рукописів та стародруків петербурзьких, московських, київських, львівських, житомирських, чернігівських архівів, бібліотек та приватних зібрань, що надало можливості для поглибленого дослідження цих книжкових пам'яток, творів та текстів у списках і примірниках. Період кінця 80-х XIX ст. – 10-ті роки XX ст. є важливим в історії українського книгознавства, коли відбувається становлення камеральних та едиційних методів археографії рукописної книги та бібліографії стародруків. Аналіз становлення та розвитку цієї стадії науки сьогодні має значний історіографічний інтерес, оскільки надалі, в 20-х – 60-х роках XX ст., створюються декілька концепцій історії книги та книгознавства.

Важливість такого дослідження складається з того, що ця синкретична стадія розвитку спеціальних історико-філологічних дисциплін пов'язана з накопиченням описового матеріалу, осмисленням структури і методу добування спеціального знання щодо книги як самостійного історичного джерела.

В Україні цей напрям був представлений цілою плеядою археографів та бібліографів, які були націлені на опис рукописної та книжкової спадщини¹. Однією з найзначніших була літературознавча школа В.М. Перетца, що розвивала філологічний метод дослідження пам'яток письма і друку. Поряд з тим, специфіка його методології дослідження спадщини складалася з того, що вона включала методи як історико-джерелознавчого, так і історико-книгознавчого аналізу пам'ятки.

В. М. Перетц (1870–1935) – видатний літературознавець, дійсний член Петербурзької АН з 1914 р., дійсний член Всеукраїнської академії наук з 1919 р., багато працював у галузі історії української та російської літератури, зокрема відомий як дослідник пам'ятки «Слово о полку Ігоревім. Пам'ятка феодальної України-Русі XII віку» (К., 1926)². Під час навчання на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету під впливом академіків О. Соболевського та О. Веселовського В. М. Перетц розпочав наукову роботу з дослідження давньої літератури. Після закінчення університету він працював на кафедрі російської мови університету, в гімназії, жіночому інституті, у 1891–1903 рр. – приват-доцент, у 1902 р. – доктор. З 1903 по 1914 р. – професор Київського університету, де організував «Семинарий русской филологии» і виховав плеяду молодих здібних дослідників. У

Петербурзі В. М. Перетц заснував «Товариство прихильників української історії, письменства та мови»³.

Особистість В. М. Перетца та роль його семінарія з філології, який був організований ним у Київському університеті Св. Володимира, коли він викладав лекції з історії давньоруської літератури, не знайшла відповідного висвітлення у книгознавчих та бібліографознавчих дослідженнях.

Про значення семінарія В. М. Перетца для розвитку українського літературознавства згадувалося у деяких оглядових та ювілейних статтях українських учених, зокрема, М. К. Гудзія, Л. Махновця, О. Оглобліна, О. О. Шахматова та Н. А. Котляревського, В. П. Ляхоцького, Т. Щербань та інших⁴. Багато приділялося уваги його внеску як літературознавця, вихователя вчених у статті І. Я. Дзири⁵. Внесок В. М. Перетца у формування теоретичних засад структури та принципів опису рукописних книг відзначався Л. А. Дубровіною⁶. Однак, цілісного уявлення про його внесок у опис рукописних та книжкових пам'яток і досі немає.

Історія створення та діяльність його семінарія за перші п'ять років існування викладена в окремій праці, своєрідному стислому звіті, підготовленим колегіально членами семінарію з приводу 5-річчя його створення⁷. Значну допомогу в осмисленні теоретичних засад, ним запропонованих, має методологічна праця В. М. Перетця «Из лекции по истории русской литературы. История изучения. Методы. Источники» (1914), що стала результатом ретельної джерелознавчої діяльності (п. 30 спеціально присвячений джерелам, евристиці, опису рукописів)⁸. Монографія просякнута ідеєю комплексності історико-літературознавчих досліджень оповідних пам'яток давньої літератури, використанням різноманітних методик у дослідженні рукописної і книжкової пам'ятки як факта історії культури.

Особлива роль В. М. Перетца полягає у тому, що він першим узагальнив камеральну практику опису рукописів, одним із перших запровадив уніфікований археографічний та історико-книгознавчий опис рукописної книги та стародруку та описав разом із семінарієм пам'ятки давньоруської писемності та друку⁹.

Основні принципи опису були викладені ним вперше на з'їзді Тверського Обласного археологічного товариства у Твері в 1905 р.¹⁰, що було результатом осмислення вченим досвіду другої половини XIX ст. у цій галузі, коли повільно відбувався процес переходу від описових до аналітичних методів дослідження книжкової та джерельної спадщини, ставилося питання про обов'язковість елементів опису, методик атрибуції тощо. Ці методи впроваджувалися ним у роботу його семінарія з російської філології, спрямованого на підготовку високоосвічених фахівців у галузі опису книжково-рукописної спадщини. Пізніше, у 1927 р. він підводить підсумки цієї роботи у виданні «Записки Історико-філологічного відділу УАН»¹¹.

Семінарії був заснований восени 1907 р. в Університеті св. Володимира і на Вищих жіночих курсах у Києві. Визнаючи, що лекційна підготовка не може дати студенту широких знань і оволодіння справжньою методологією наукової роботи, В. М. Перетц створює цей семінарій як практичну форму занять з реального опису та вивчення рукописних та книжкових пам'яток, що надає студенту можливість оволодіти прийомами та методами наукової роботи під керівництвом досвідченого вчителя

безпосередньо з першоджерелами, на “чорному дворі науки”, однак, минуючи стадію “проб та помилок”, та поповнити науку молодими талановитими вченими¹².

Практичні заняття склалися з діяльності просемінарія, який працював як літературний гурток, де студенти виступали з доповідями. Серед них – С. Маслов та В. Маслов, М. Гудзій, О. Білецький, І. Огієнко, В. Отроковський, В. Адріанова, С. Щеглова, Є. Неверова, С. Сушицький, О. Грузинський, С. Шевченко. М. Чистяков, С. Бугославський, С. Гаєвський, М. Драй-Хмара, Б. Ларін та інші. Усього за 1907–1912 рр. – період професорства В. М. Перетца у Київському університеті, членами просемінарія семінарія були 68 студентів, які працювали у галузі методології та історії літературознавства, історії мови, народної творчості, історії слов'янських і західноєвропейських літератур, нової російської літератури, історії російської метрики¹³.

Найбільша кількість рефератів стосувалася історії давньоруської літератури. Серед них були такі, що мали безпосереднє відношення до палеографо-кодикологічних та текстологічних методів цих дисциплін, що оформилися значно пізніше – в 20–40-х роках, зокрема, статті О. А. Назаревського “Прийоми критики текста давніх та нових літературних пам'яток”, “Дослідження текста та інші первинні прийоми наукової критики”, “Хождение Богородицы по мукам” в нових українських списках” XVII–XVIII в.” (К., 1908), опубл. у (Зап. УНТ в Києві, кн. II). Розвиток методів атрибуції здійснений В. П. Адріановою “Прийоми вивчення давньоруських перекладних пам'яток”, О. В. Багрієм у доповіді “Способи датування та визначення автора анонімних творів давньоруської літератури”, Чистяков М. П. “Критика теорії запозичень” тощо¹⁴.

Разом з тим, усього 11 студентів, які закінчили університет, продовжили займатися наукою у сфері опису та дослідження пам'яток. З них професорськими степендіатами були С. І. Маслов, О. А. Грузинський, С. Ф. Шевченко, В. І. Маслов, І. І. Огієнко, О. А. Назаревський, М. К. Гудзій, Ф. П. Сушицький. Крім того, активно продовжували джерелознавчу роботу С. О. Щеглова, С. О. Бугославський, В. П. Адріанова, М. П. Чистяков, Є. Л. Неверова.

Камерально-археографічна діяльність у галузі наукового опису рукописних книг та стародруків, а також літературознавчий аналіз пам'яток письма стали основним напрямом камеральної діяльності семінарія. Науковий рівень цих студентів був настільки високим, що С. І. Маслов, В. П. Адріанова, І. І. Огієнко, С. О. Щеглова, О. А. Назаревський, М. К. Гудзій, О. О. Грузинський, С. О. Бугославський були обрані членами-кореспондентами Імператорського товариства любителів давнього письменства.

Московські та петербурзькі поїздки членів семінарія мали на меті ознайомлення з першоджерелами та наукове спілкування з колегами – В. М. Перетц та його стипендіати виступали з доповідями. Найбільше значення для України мають екскурсії, які були проведені на етнічних українських територіях: друга – у Полтавську та Катеринославську (1–9 червня 1910 р.), третя – у Житомир (21–26 жовтня 1910 р.); сьома – в Ніжин (18–20 лютого 1914 р.); дев'ята – до Києва у Києво-Видубицький монастир (30 травня – 10 червня 1915 р.).

Необхідно відзначити також його пошукові поїздки влітку 1907 та 1912 рр. у Краків та Львів, де він оглянув львівські збірки, та вивчав декілька вже відомих

українських та польських рукописів із зібрання Оссолінських, а також Народного Дома, описаних раніше І. Свенціцьким, зокрема з колекції А. Петрушевича, уточнюючи їх назви та зміст¹⁵.

Під час таких поїздок студенти спеціального семінарія з історії красномовства оволоділи методами роботи з рукописними книгами та бібліографією давньої книги, провели мовно-текстологічні дослідження видатних пам'яток рукописно-книжкової культури. У звітах містився стислий щоденник екскурсій, основні завдання членам семінарія, заняття самого проф. В. М. Перетца, а також – окремими розділами – конкретна діяльність та опис і дослідження окремих пам'яток та опис найважливіших із них. Дослідження кожного з учасників семінарія обговорювалися на спеціальних засіданнях. У додатках подавався опис стародруків та рукописних книг загального характеру або пропонувалися публікації джерел.

Експедиція до Полтавського єпархіального давньосховища, яке було започатковано та розвивалося завдяки дбанням преосв. Іоанна, та Катеринославського губернського музею ім. О. М. Поля відбулася 1–9 червня 1910 р. у складі професорських стипендіатів С. І. Маслова, О. С. Грузинського, Є. К. Тимченка, М. К. Гудзія, А. А. Ришкова, С. Ф. Акимовича; слухачів Вищих жіночих курсів В. П. Адріанової С. А. Щеглової, Є. Л. Неверової, Е. В. Руткевич, А. І. Сичевської, Е. М. Шуляк та інших. Експедиція спиралася у пошуках на опубліковану бібліографію В. Трипольського, як суттєво була поповнена та уточнена¹⁶.

Кожен із членів семінарія, хто описував рукописні книги та стародруки, підготував свої матеріали, а у Додатках було опубліковано: Опис рукописів Полтавського губернського музею (колекція К. М. Скаржинської) та Каталог стародруків церковнослов'янських та польських книг музею; Рукописні збірники катеринославського музею ім. О. М. Поля: Учительне Євангеліє 1592 р. (с. 53–64), збірники перемінного змісту (с. 64–71). Крім того, опубліковано списки: Повчання з Учительного Євангелія 1592 р. із Музею ім. О. М. Поля та Канівського Учительного Євангелія XVII ст. (с. 72–79); а також розширений опис «Звезды Пресветлой» 1772 р. (с. 80–98) із фондів Полтавського єпархіального книгосховища та за списком Імператорської публічної бібліотеки у Санкт-Петербурзі (с. 98–99).

С. І. Маслов вивчав стародруки Києво-Печерської лаври першої половини XVII ст. Він виявив та описав: Тріодь пісню 1627 р. по примірниках та 1648 р. з колекції Музею К. М. Скаржинської; Службник 1629 р., Тріодь цвітну 1631 р., Тріодь пісню та Тріодь цвітну, надруковану Львівським братством в 1660-х роках – із фондів Полтавського єпархіального давньосховища.

Окремо С. І. Маслов розглядав гравюри. Йому вдалося атрибуувати видання «Ключа Разуменія» Іонікія Галятовського (К., 1659 р.), переплетені разом із «Казаннями, приданими до книги Ключ Разуменія названою», які В. Трипольський описав як слова з повчань Іонікія Галятовського. У Музеї О. М. Поля в Катеринославі С. І. Маслов вивчав збірники повчань XVIII ст. харківського походження, які до того зберігалися у фондах Харківського історико-філологічного товариства та Харківського університету. До складу входили проповіді Тарасія Дербицького, Амвросія Флоринського, Феодора Неміровського та інших. Крім того, його увагу було залучено до густинських рукописів – повчань архимандрита Паїсія 1828 р.; та 1841 р. пізнього Густинського літопису,

складеного архімандритом Нектарієм у 1829 р. з копіями документів, які стосуються монастиря. Разом з Є. Неверовою він склав надрукований у додатках перелік церковно-слов'янських та польських стародруків XVII–XIX ст., які належали Музею К. М. Скаржинської. С. І. Маслов вивчав також матеріали, котрі стосувалися К. О. Рилєєва та відомості про Полтавську баталію у різних джерелах списків XVIII ст., а також інші рукописи, який становили інтерес як пам'ятки історії та культури¹⁷.

О. С. Грузинський досліджував Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр., його походження, унікальну мовну редакцію та деякі особливості¹⁸. М. К. Гудзій у Полтавському давньосховищі вивчав рукописні євангелія кінця XVI – початку XVII ст., описав та опублікував колофони і записи. Він та Є. К. Тимченко розглядали також рукописне Канівське Учительне Євангеліє кінця XVI ст. – початку XVII ст., що, за думкою М. К. Гудзія не має аналогів з опублікованими текстами¹⁹.

А. А. Ришков разом із В. М. Перетцом складав опис рукописів Полтавського губернського музею та Музею К. М. Скаржинської, С. Ф. Акимович досліджував у Музеї ім. О. М. Поля Учительне Євангеліє 1592 р., його текстологічні зв'язки з візантійськими пам'ятками. В. П. Адріанова досліджувала список популярної у середньовічній православній культурі пам'ятки «Звезда Пресветлая» 1772 р., пізнього, однак текстологічно дуже цікавого. Вона навела короткий перелік списків із вказівкою на основні книгосховища, де зберігаються списки цього твору, провела порівняння з опублікованими списками. У Музеї ім. О. М. Поля вона описувала аскетичні твори²⁰.

С. О. Щеглова досліджувала в Полтавському єпархіальному давньосховищі різноманітний маловивчений літературний матеріал XVIII ст., зокрема, компілятивні збірники та твори Захарія Піючевського, студента Київської духовної академії та викладача риторики у Переяславській духовній семінарії, відзначила його широку ерудицію, живе та творче ставлення до упорядкування текстів, залучення різних джерел, психологію адаптації творів тощо²¹. У Музеї О. М. Поля вона вивчала збірники XVII–XVIII ст.

А. І. Сичевська вивчала передмови до львівських євангелій 1636 та 1690 рр. Є. Л. Неверова описувала стародруки Музею К. М. Скаржинської²². Сам В. М. Перетц провів фундаментальне дослідження та опис рукописних євангелій Полтавського Єпархіального давньосховища, передусім, Пересопницького Євангелія, порівняв тексти, описуючи переважно євангелія XVI – початку XVII ст. українського походження та побутування²³.

С. А. Щеглова та В. П. Адріанова вивчали збірники повчань із повним розписом змісту. Повчання з Євангелія від Матфея Учительного Євангелія 1592 р. було опубліковано в Додатку IV²⁴.

Також інтенсивно працювали члени семінарія російської філології, описували книжкові старожитності у Житомирі. Це були: професорський стипендіат А. О. Назаревський, студенти М. К. Гудзій, А. В. Багрій, А. А. Требін, Е. С. Бражніков, В. П. Адріанова (в майбутньому – В. П. Адріанова-Перетц), С. А. Щеглова²⁵.

Оглядаючи рукописний фонд Волинської православної семінарії, В. М. Перетц приділяє увагу найдавнішим – «Діоптрі» початку XVII ст., яка мала різночитання з такою ж, виданою в 1604 р., і «Богослів'ю та логіці Іоанна Дамаскіна» у перекладі князя Андрія Курбського²⁶. Згадуючи рукопис перекладу А. Курбського, слід підкреслити

його краєзнавчу цінність, оскільки життя і творчість цього відомого політичного діяча XVI ст., письменника і публіциста, перекладача і захисника православ'я було пов'язане з Волинню. У Звіті опублікований розділ «Логіки» – «Діалектика» у перекладі А. Курбського (с. 28–29). Проживаючи у власній резиденції біля Ковеля, А. Курбський переклав церковнослов'янською мовою цілу низку творів отців і вчителів церкви Кирила Александрійського, Василя Великого, Григорія Богослова, Іоанна Дамаскіна²⁷,

У додатку до Звіту В. М. Перетца містився також опис кириличних стародруків 1581–1800 рр., який ґрунтувався переважно на попередньому описі стародруків, надрукованому у каталозі І. Тихомирова. Згадуючи стародруковані видання з бібліотеки семінарії, В. М. Перетц виокремив серед них найбільш рідкісні: Острозька Біблія 1581 р., Віленське Євангеліє 1575 р., Книга Василя Великого про пісництво (Острог, 1594), Маргарит Острозький 1595 р., Діоптра, Учительне Євангеліє, Євангеліє патріарха Каллиста 1616 р. Проте, незважаючи на здебільшого дефектний стан примірників стародруків, В. М. Перетц оцінював їх як найстаріші та рідкісні зразки книгодрукування на півдні Росії²⁸. Як пізніше зазначав Е. Хвалевік, збірка семінарії мала також багато документів стосовно встановлення церковної Унії на Волині, однак на сьогодні їх доля невідома²⁹.

Фонди Товариства дослідників Волині також вивчалися учасниками семінарія російської філології в Житомирі. В період перебування членів семінарія у Житомирі музей товариства, у зв'язку з відсутністю власного приміщення, був розташований в Публічній бібліотеці. Музейна колекція товариства складалася з неописаних рукописних матеріалів, а також із зібрання іконопису. Новостворена збірка рукописів вважалася небагатою, тому за час перебування студентів була швидко описана³⁰.

Одинадцять рукописів із Музею Товариства дослідників Волині описав М. К. Гудзій. Серед них – Мінея службова кінця XVI ст., Євангеліє-тетр кінця XVI – початку XVII ст., Октоїх початку XVII ст., помянники XVII і XVIII ст., Ірмолої кінця XVIII – початок XIX ст., метрики XVIII ст., Церковна книга видаткова XIX ст., грамоти XVI ст.³¹ Два рукописи із зібрання товариства описані О. Назаревським – «Восследование погребения иноческаго» (1780) та «Опись Луцькаго повета села Лище» (1806)³².

Самому ж В. М. Перетцу належать описи дев'яти рукописів музею товариства: двох євангелій-тетр XVIII ст., богослужбових збірників (XVIII ст.), Збірника служб загальних (кінець XVII – початок XVIII ст.), Службника служб уніатських (XVIII ст.), плану-мапи (кінець XVIII – початок XIX ст.), трьох церковних метрик (XVIII ст.)³³. Інформація щодо конкретних рукописів містилася у складеному алфавітному покажчику 21 описаних рукописів Товариства дослідників Волині³⁴. Опис, безумовно, носив обліково-охоронний характер, однак, дозволив атрибутувати книги.

Експедиція семінарія російської філології до Ніжина проходила декілька днів у лютому 1914 р. Нежинське зібрання рукописів бібліотеки Історико-філологічного інституту князя Безбородька до приїзду В. М. Перетца описав М. М. Сперанський, який систематично публікувала каталоги книжок, які надходили до книгосховища впродовж 1890–1905 рр.³⁵, а також проф. Є. В. Петухов³⁶. У 1914 р. рукописний відділ бібліотеки інституту складався зі 180 рукописів XIV–XIX ст., формувалася переважно з

пожертвувань, а також за рахунок придбання колекцій професорів С. П. Шевирьова, Ф. Ричля, В. В. Качановського, а також самим професором М. М. Сперанським.

На спеціальному засіданні Історико-філологічного товариства кожен з учасників семінарія зробив доповідь на тему власних студій у книгосховища інституту, про окремі пам'ятки, їх походження, побутування у списках, редакції списків, методи їх дослідження, зміст. Ці доповіді продемонстрували розвиток критичного методу в археографії та текстології пам'ятки³⁷. В. М. Перетц займався вивченням та описом списків «Житія тверського князя Михайла Ярославича» XVII ст. Його метод полягає в докладній розповіді про зміст рукопису та його різночитання в різних списках, супроводжується цитуванням та судженнями про послідовність розділів тощо. Іншою пам'яткою, досить цікавою на думку В. М. Перетца, було Никомедійське Євангеліє у списку XVIII ст., однак, із дуже цікавим повним перекладом «Повести про рождение Пилата Понтийского и о житии его и о смерти пагубной»³⁸.

О. С. Грузинський вивчав такі цікаві пам'ятки, як «Буквиця» – підручник із московського скоропису XVII ст. із бібліотеки Шевирьова, виданий Петуховим. Його увагу привернув також збірник поезій XVIII ст.; спеціально розглянув та описав «Житіє Олексія, людини Божої» у південно-слов'янському збірнику XIV ст, який надійшов після смерті проф. Качановського. Ця пам'ятка опублікована латинською, грецькою, слов'янськими мовами, відома в багатьох списках християнської традиції, привертала увагу багатьох дослідників, в тому числі західних, зокрема, активно вивчалася французькою школою літературознавців. В. М. Перетц розглянув історіографію, списки; навів різночитання з грецьким текстом; подав початок та кінець рукопису, показав, що у сербській традиції є вже істотні зміни тексту, а також повністю опублікував цю пам'ятку³⁹.

С. Ф. Шевченко розглядав рукописи, де містився твір «Велике Зерцало» та «Сказание о двенатцати пятницах»⁴⁰. В. П. Адріанова, яка вже була магістранткою, досліджувала окремі пам'ятки – «Хождение в Иерусалим Варлаама Леницкого», виданого арх. Леонідом за рукописом Московського публічного музею, та «Піітику» XVIII ст.⁴¹ Л. Т. Билецький займався народними творами XIX ст., зокрема, заговорами⁴².

У 1914 р. В. М. Перетц перейшов на службу до Санкт-Петербурга і проводив вже експедиції київських та санкт-петербурзьких студентів та магістрантів. 30 травня – 10 липня 1915 р. він провів семінарії у Києві, зокрема, у бібліотеці Видубицького монастиря для досвідчених членів семінарія, а в бібліотеці КДА – для молодших, де вони працювали при сприянні А. С. Криловського та М. І. Петрова, які завідували бібліотекою та музеєм ЦАМ. Були описані також рукописи та стародруки Києво-Золотоверхого монастиря. У ній брали участь В. П. Адріанова, О. В. Багрій, С. А. Щеглова, С. Ф. Шевченко, а з боку російських членів семінарія – С. Д. Балухатий, С. А. Єрьомін, В. П. Красносельський, А. І. Нікіфоров, А. П. Сисоєв, І. І. Фетісов⁴³.

Оскільки рукописні зібрання київських книгосховищ були вже описані М. І. Петровим, принаймні тих книжок, які були передані в 1875 р. бібліотеці КДА⁴⁴, студенти займалися філологічними дослідженнями та публікаціями окремих пам'яток апокрифічної літератури, що зберігалася в київських рукописних книгах у списках: С. Д. Балухатий – апокрифічними сказаннями, які він досліджував у різних київських

рукописних книгах; С. А. Єрьомін вивчав «Житіє архієпископа Новгородського Іоанна»; П. К. Красногорський – «Житіє Сергія Радонежського» Єпіфанія Премудрого; А. П. Сисоєв – «Повість о табаке»; І. І. Фетісова – «Житіє Авраамія Смоленського»⁴⁵.

Два розділи звіту присвячені безпосередньо опису рукописів Києво–Видубицького монастиря та стародруків, які знаходилися при церквах сіл Луки та Білгородка Київського повіту, складеними студентами О. І. Нікофоровим та В. П. Красносельським.

Члени семінарію значно розширили та уточнили опис пам'яток, що був приміщений у опублікованих каталогах (огляд рукописів Видубицького монастиря І. Голубинського та опис рукописів та стародруків, здійснений І. Каратаєвим та В. Ундольським)⁴⁶.

Одинадцять цінних видубецьких рукописних книг знаходилася у складі зібрання КДА, куди вони потрапили у 1874 р. під час створення Церковно–археологічного товариства та Церковно–археологічного музею при Київській духовній академії, тому вже були описані М. І. Петровим. В 1915 р. у бібліотеці монастиря були 25 рукописів (як рукописних книг, так і документів) та 155 стародруків (до 1800 р.), у тому числі Острозька Біблія 1580 р.

Вперше учасникам семінарія були роздані методичні матеріали щодо уніфікованого опису рукописів та стародруків, складені С. А. Щегловою на основі порад В. М. Перетца.

Порядок опису рукописів: Бібліотечний номер; Назва рукопису; Матеріал; Формат; Кількість аркушів; Почерки; Ступінь збереженості; Місце написання (за відомостями мови); Заставки та мініатюри; Зміст; Записи та приписки; Оправа.

Порядок опису стародруків: Бібліотечний номер; Заголовок; Формат; Кількість сторінок; Час надрукування або дата; Місце друкування; Гравюри, заставки; Записи та приписки; Оправа⁴⁷.

Опис показав, що у збірці Києво–Видубицького монастиря виявлено низку рідкісних видань та унікальних рукописів, які не увійшли до попередніх видань І. Каратаєва та В. Ундольського, котрі описували видубицькі стародруки. Не включені до цих видань: Службник (К., 1619), Октоїх (М., 1727), Тріодь цвітна (М., 1742), помянники (М., 1762, 1758, 1767), житія св. великомучеників (М., 1759), Службник (М., 1763), Чинопослідування (М., 1766), Євангеліє (К.: КПЛ, 1771), Службник (К., 1772), Збірник повчань (К., 1777), Твори Василя Великого (СПб., 1786), «Наставление о собственных христианина должностях» (М., 1794), Октоїх (К., 1796). Було уточнено опис В. Ундольського⁴⁸.

Серед рукописної духовної літератури – євангелія, прологи, мінеї, службники XVII ст. Найціннішими визначені: Острозька Біблія (1581), Бесіди Іоанна Златоуста на Діяння св. апостолів (К., 1624), Євангеліє Михайла Сльозки (Львів, 1636), Євангеліє Учительне (К.: КПЛ, 1637), «Меч духовный» Лазаря Барановича (КПЛ, 1666), «Мир с Богом человеку» (К., 1669), «Руно Орошенное» Дмитрія Ростовського (1702) тощо⁴⁹.

Рукописи описувалися С. Щегловою, В. Адріановою, О. Багрієм. За змістом – це, переважно, богослужбові книги, які були розташовані у хронологічному порядку. Значна кількість рукописних книг була датована XVI ст.: октоїхи, трєфолої, ірмології, Бесіди Іоанна Златоуста, збірники повчань. В. П. Адріанова описала списки світських

творів XVII ст.: «Задонщина», «Разрядные книги», «Житие Петра Великого», «Описание путешествия Петра Великого за границу в 1697–1698 гг.», «Родословец», чернетки листів кн. Михайла Волконського⁵⁰ тощо.

За Звітами простежується не лише реконструкція загального репертуару духовних та світських українських та російських літературних та історичних творів, як в рукописах, так і стародруках, що зберігалися в українських книгосховищах, а й простежується розвиток камерально-археографічного методу стосовно оповідних джерел. Виступаючи проти «пространних» описів пам'яток і прагнучи до використання комплексних методів у вивчення цих джерел, В.М. Перетц, продовжуючи традиції, започатковані О.О. Шахматовим, вивчає комплексно історію книги та історію текста як в рукописному, так і друкованому виді та у співставленні взаємовпливів і текстів. Було визнано необхідність точного датування рукописної книги та виявлення текстів твору, як рукописних, так і друкованих, встановлення правил попримірникового опису стародруків, необхідності простеження історії не лише через текст, а й через приписки та маргіналії, вивчення історичного контексту виникнення та побутування книги.

Опис пам'яток досить докладний, описуються філіграні, передаються записи, оздоблення, збереженість, тип письма, орфографія, почерки, мовні особливості. Водяні знаки описуються в цілому, без посилання на довідники, що було у практиці того часу, коли альбомів із датованими філігранями та довідників із паперу було вкрай мало, як правило, користувалися довідником М. П. Ліхачова. Наводилися усі атрибууючі ознаки. Обов'язковим було наведення різночитань. Це вже були ознаки зародження археографічного і кодикологічного опису не лише твору, а й рукописної книги та стародрука як історичного джерела.

Впродовж діяльності семінарію спостерігається еволюція метода від суто філологічного до історико-філологічного. На відміну від описів попередніх екскурсій, які мали відбиток літературознавчих зацікавлень та широких мовознавчих і текстологічних досліджень, опис має чітку форму наукового каталогу, складеного за єдиною методикою з чіткими інформаційними функціями. Разом з тим, ще не відбувся розподіл дослідження пам'ятки та її археографічного та бібліографічного опису. Лише каталожний опис складався як охоронний і містив бібліографічних набір рубрик.

Одночасно проведена значна реєстраційна робота, що дозволила встановити наявність книжкових пам'яток в книгосховищах України, частина котрих не зберіглася (як, наприклад, пам'ятки Волинського єпархіального та Полтавського єпархіального книгосховищ), а також з позиції сьогодення простежити долю деяких книжкових колекцій та зібрань, розпорошених ХХ століттям.

В. М. Перетц виховав плеяду талановитих істориків книги та дослідників стародрукованої спадщини, які проходили археографічний семінарії, присвячений опису пам'яток давньоруської літератури у книгосховищах різних єпархіальних та церковних товариств, де вони описували рукописні книги та стародруки. Усі учасники семінарію В.М. Перетця продовжували активне наукове життя і надалі, працювали доцентами та здобували професорські звання в університетах, хоча доля цих вчених після революції склалася по-різному.

Деякі з учнів продовжували опис рукописних книг та стародруків. В 1916 р. С. А. Щеглова описала рукописні книги Київського художнього наукового музею, надалі описувала рукописи у рукописному відділі Бібліотеки АН СРСР у Ленінграді⁵¹; після смерті В.М. Перетца продовжила його діяльність у галузі текстологічного вивчення пам'яток В.М. Адріанова-Перетц, відомими літературознавцями стали О. Грузинський та Н. Гудзій. О.А. Назаревський описав значну кількість рукописних пам'яток, працюючи у Всенародній бібліотеці України; продовжував бібліографічну діяльність О. Багрій, будучи викладачем Житомирського Інститут народної освіти. У цей період починає вивчення книжкових пам'яток С. І. Маслов, який був одним із найталановитіших учнів В. М. Перетца. У той період молодий науковець описував зібрання Університету св. Володимира та Історичного товариства Нестора Літописця, Софійської кафедри в Києві та опублікував у Варшаві першу свою бібліографічну працю «Библиографические заметки о некоторых церковно-славянских старопечатных изданиях»⁵². Ці праці засвідчили, що С. І. Маслов сформувався як книгознавець і дослідник історії рукописної книги та стародруків⁵³. У 1918 р. він видав свою відому працю «Критико-библиографический обзор новейших трудов по славяно-русской библиографии и палеографии»⁵⁴.

Тим самим можна зафіксувати зародження книгознавчого методу в історико-філологічних дослідженнях школи В.М. Перетца, що виникає у надрах мовознавства, літературознавства та поєднує у собі всі аспекти науки про книгу: археографічно-бібліографічний аспект (опис рукописних книг та стародруків), бібліотечнознавчий (формування фондів колекцій та зібрань), історико-видавничий (вивчення історії друку та друкарень) тощо. Це дуже важлива стадія в осмисленні загальних методологічних підходів до такої складової книгознавства як історія книги та книгознавство і кодикологія в цілому.

¹ Див. докладніше про стан наукового опису: Міщук С.М. Зародження наукового опису рукописних пам'яток та стародруків як напрям українського книгознавства: друга половина XIX – поч. XX ст. // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 16–34.

² Список наукових праць акад. В. М. Перетца // Зап. Іст.-філол. відділу УАН. – К., 1927. – Кн. 12. – С. 265–272.

³ Провідники духовності в Україні / За ред. І. Ф. Кураса. – К., 2003. – С. 514–515.

⁴ Гудзій М. К. Пам'яті академіка В. М. Перетца (1870–1935) // Рад. літературознавство. – 1965. – № 12. – С. 45–49; Махновець Л. Володимир Перетц: (До 100-річчя від дня народження корифея рос. та укр. філології) // Рад. літературознавство. – 1970. – № 1. – С. 52–60; Оглоблін О. Життєпис академіка Володимира Перетца: (З приводу 35-ої річниці його наук. діяльності) // Зап. Іст.-філол. відділу УАН. – К., 1927. – Кн. 12. – С. 253–257; Шахматов О. О., Котляревський Н. А. Записка про наукову діяльність та наукові праці Володимира Миколайовича Перетца: (До 1913 р. включно) // Зап. Іст.-філол. відділу УАН. – К., 1927. – Кн. 12. – С. 258–264; Щербань Т. Видатний внесок у становлення української науки // Вісн. НАН України. – 1995. – № 1/2. – С. 67–76; Ляхощкий В. «Семинарий російської філології» В. Перетца і його учасники: (До 90-ї річниці від дня створення) // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 3. – С. 27–29.

⁵ Дзира Я. І. Першовідкривач українських старожитностей, будівничий Київської філологічної школи: (До 100-річчя від дня народження В. М. Перетца) // Укр. іст. журн. – 1970. – № 1. – С. 135–137.

⁶ Дубровіна Л. А. Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. – К., 1992. – С. 59–62.

⁷ Семинарий русской филологии при Императорском университете св. Владимира под руководством В. П. Перетца. Первое пятилетие. – К., 1912.

- ⁸ Перетц В. Н. Из лекции по истории русской литературы. История изучения. Методы. Источники. – К., 1914.
- ⁹ Дубровіна Л. А. Кодикологія та кодикографія. – С. 55–62.
- ¹⁰ Перетц В. М. К вопросу о рациональном описании древних рукописей // Труды Тверского областного археологического съезда. – Тверь, 1905. – С. 1–10. – Отдельный отт.
- ¹¹ Перетц В. М. До питання про опис рукописів, що переходять в київських книгарнях // Зап. Іст.–філол. відділу УАН. – К., 1927. – Кн. 12. – ?
- ¹² Семинарий русской филологии при Императорском Университете св. Владимира – С. 5–7.
- ¹³ Ляхоцький В. П. Тільки книжка принесе волку українському народові. . . К., 2000. – С. 216–217.
- ¹⁴ Там само. – С. 20–58.
- ¹⁵ Перетц В. Н. Отчет о занятиях во время заграничной командировки летом 1907 года. – К., 1907; Он же. Отчет о занятиях во время заграничной командировки летом 1912 года. – Киев, 1913.
- ¹⁶ Трипольский В. Полтавское епархиальное древнехранилище (указатель с описанием). – Полтава, 1909.
- ¹⁷ Перетц В. Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Полтаву и Екатеринослав 1–9 июня 1910 г. – К.: Тип. Ун–та Св. Владимира, 1910.
- ¹⁸ Там же. – С. 10–13. Про дослідження Пересопницького Євангелія див.: Чепіга І. П. Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / НАН України. – К., 2001. – С. 13–54.
- ¹⁹ Там само. – С. 13–16.
- ²⁰ Там само. – С. 15–21.
- ²¹ Там само. – С. 22–27.
- ²² Там само. – С. 27–28.
- ²³ Там само. – С. 27–28.
- ²⁴ Там само. – С. 72–79.
- ²⁵ Перетц В. Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Житомир 21–26 октября 1910 года. – К.: Тип. Ун–та Св. Владимира, 1911. – С. 2.
- ²⁶ Там само. – С. 22–29; Пашук О. І. А. М. Курбський на Волині // Велика Волинь: Минуле і сучасне: Тези II регіон. наук.–теор. конф., 18–20 груд. 1992 р. – Рівне, 1992. – С. 10–12.
- ²⁷ Пашук О. І. А. М. Курбський на Волині. . . . – С. 11–12.
- ²⁸ Перетц В. Н. Отчет об экскурсии. – С. 22–23; Тихомиров И. Систематический каталог книг на церковно–славянском и русском языках фундаментальной библиотеки Вольнской духовной семинарии. – Почаев, 1889. – С. 1–22.
- ²⁹ Schwalewik E. Zbiory polskie w ojcziznie i na obcziznie. – Krakow, Warszawa, 1927. – Т. 1–2. – 547 с.
- ³⁰ Перетц В. Н. Отчет об экскурсии. . . . – С. 7, 57.
- ³¹ Там же. – С. 64–65.
- ³² Там же. – С. 56.
- ³³ Там же. – С. 29–36.
- ³⁴ Там же. – С. 148.
- ³⁵ [Сперанський М.] Описание рукописей библиотеки Историко–филологического института князя Безбородко в Нежине / Составлено под ред. М. Сперанского. – М., 1890; Описание рукописей библиотеки Историко–филологического института князя Безбородко в Нежине (Окончание) / Составлено под ред. М. Сперанского. – М., 1901; Описание рукописей библиотеки Историко–филологического института князя Безбородко в Нежине. Приобретения 1901–1903 гг. / Описание сост. М. Сперанским. – Нежин, 1903; Описание рукописей библиотеки Историко–филологического института князя Безбородко в Нежине. Приобретения 1901–1905 гг. / Описание составлено М. Сперанским. – Нежин, 1905.
- ³⁶ Петухов Е. В. Заметки о некоторых рукописях, хранящихся в библиотеке Историко–филологического института князя Безбородко. – К., 1895.
- ³⁷ Перетц В. Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Нежин 18–20 февраля 1914 г. – К., 1914. – 86 с.
- ³⁸ Там же. – С. 12–20.

-
- ³⁹ Там же. – С. 28–38.
- ⁴⁰ Там же. – С. 39–48.
- ⁴¹ Там же. – С. 49–32, 33–73.
- ⁴² Там же. – С. 74–79.
- ⁴³ Перетц В. Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Киев 30 мая – 10 июля 1915 г. С приложением описания древних рукописей и старопечатных книг Киево–Выдубицкого монастыря. – К., 1916.
- ⁴⁴ Петров Н. И. Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве: В 3-х вып. – М., 1891. – Вып. 1. – 321 с.; М., 1897. – Вып. 2. – 294 с.; М., 1904. – Вып. 3. – 307 с.
- ⁴⁵ Перетц В. Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Киев. – С. 4–176.
- ⁴⁶ Голубинский И. Рукописи Киево–Выдубицкого монастыря // Киевские епархиальные ведомости. – 1875. – № 6. – Отд. 2. – С. 529–531; Каратаев И. П. Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами, 1491–1730 гг. – СПб., 1861; Он же. Описание славяно–русских книг. . . – СПб., 1883; Ундольский В. Очерк славно–русской библиографии. – М., 1871.
- ⁴⁷ Перетц В. Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Киев. . . – С. 180.
- ⁴⁸ Там же. – С. 180–181.
- ⁴⁹ Там же. – С. 198–221.
- ⁵⁰ Там же. – С. 182–197.
- ⁵¹ Щеглова С. А. Описания рукописей Киевского художественного научного музея имени Государя Императора Николая Александровича. – СПб.: Тип. Имп. Акад. наук., 1916. – 112 с.
- ⁵² Маслов С. И. Рукописи Софійської катедри в Києві // ЗНТШ. – 1906. – Т. LXXII. – Кн. 4. – С. 122–140; Маслов С. И. Описание рукописей исторического общества Нестора Летописца. – К., 1908. – 58 с.; Он же. Обзор рукописей библиотеки Императорского университета святого Владимира. – К., 1910. – 42 с.; Он же. Библиографические заметки о некоторых церковно–славянских старопечатных изданиях. – Варшава, 1910.
- ⁵³ Ковальчук Г. І. Дослідження С. Маслова в галузі історії книги // Перші книгознавчі читання: Зб. наук. праць. – К., 1997. – С. 28–32; Ковальчук Г. І., Королевич Н. Ф. Книгознавець, бібліограф і бібліотекар Сергій Іванович Маслов (1880–1957): Біобібліографічний нарис. – К., 1995.
- ⁵⁴ Маслов С. И. Критико–библиографический обзор новейших трудов о славяно–русской библиографии и палеографии. – К., 1918. – 16 с.